

JAARBOEK VOOR ESTHETICA 2002

FRANS VAN PEPPERSTRATEN (RED.)

EEN UITGAVE VAN HET NEDERLANDSE GENOOTSCHAP VOOR ESTHETICA

Frans van Peperstraten (red.)

Jaarboek voor esthetica 2002

ISSN 1568-2250

Trefw.: Filosofie, esthetica

© 2002 Nederlands Genootschap voor Esthetica

Vormgeving: Joanne Vis

Druk: KUB-drukkerij, Tilburg

HET MULTIMEDIALE KUNSTWERK: OVERWEGINGEN MET HET OOG OP EEN FILOSOFIEDEBAT

Frank Reijnders, Amsterdam

1. Lang geleden bestonden de verschillende kunsten zusterlijk naast elkaar: dichtkunst, schilderkunst, beeldhouwkunst en muziek. Misschien. Ten tijde van de ‘renaissance’ werden deze kunsten in ieder geval ook met elkaar geconfronteerd en tegen elkaar uitgespeeld. Hiertoe werd een nieuw literair genre ontwikkeld: *de paragone*. Zo stelde Benedetto Varchi in 1546 een vragenlijst op, omdat hij wilde weten welke kunst superieur was: de schilderkunst of de beeldhouwkunst? Michelangelo is een van degenen die hierop een antwoord heeft geformuleerd. Hij liet de beeldhouwkunst zegevieren. Maar de beroemdste paragone is de ‘Parte Prima’ van Leonardo da Vinci’s uit acht delen bestaande *Trattato della pittura* (rond 1500). Hierin wordt de schilderkunst in stelling gebracht tegen de beeldhouwkunst, de poëzie, de muziek. En zelfs tegen de filosofie, in zoverre zij geen respect toont voor de zichtbare wereld. Deerniswekkend was de filosoof die zich de ogen uitrukte om op die manier zonder hindernissen toegang te krijgen tot ‘scherpzinnige geestelijke kennis’, aldus Leonardo. Bij hem triomfeert één zintuig: het oog. En één kunst: de schilderkunst.

2. In de loop van de 18e eeuw verdwijnt de paragone als een literair genre, hetgeen samenhangt met de teloorgang van de retorische traditie waarvan ze deel uitmaakt. De vraag naar het mogelijke potentieel van een bepaalde kunst wordt inge-reuild voor die naar het waarheidsmoment dat voor elk kunstwerk zou moeten gel-den. De vraag wordt nu: ‘wat is kunst?’ Hier wordt een nieuw concept gesmeed. Er ontstaat nu veeleer de behoefte om de kunsten naar elkaar toe te buigen en sa-men te binden. In het Verlichtingsdenken van de 18e eeuw gaat het niet om het duel en het spel, maar om het cultiveren van een kritisch-analytische attitude. Kenmerken die de paragone haar glans gaven zoals discriminatie, vooroordeel en hiërarchie, dienen juist te worden overwonnen. In Lessing’s *Laokoön* uit 1766, een tekst die vaak wordt gezien als laatste definitieve bijdrage aan de paragone, gaat het niet langer om het tegen elkaar uitspelen van de literaire kunsten (poëzie; tra-gedie) en de plastische kunsten (schilder- en beeldhouwkunst), maar om afbake-ning en differentiatie. De ondertitel luidt dan ook: *über die Grenzen der Malerei und Poesie*. Het gaat Lessing om de articulatie van het specifieke karakter van elke kunst.

3. Precies door het volhouden van het conflict en het handhaven van een strikte hiërarchie was Leonardo in staat om de schilderkunst haar schittering te verlenen. Vanaf de 18e eeuw wordt de schilderkunst ondergeschikt gemaakt aan de kunst. In dit nieuwe concept staat de synthese voorop, hoewel aanvankelijk nog één kunst wordt bevoorrecht. Voor de filosoof Schopenhauer is dat de muziek: ‘wie die Musik zu werden ist das Ziel jeder Kunst’. Er is sprake van een radicale wen-ding omdat de kunst een verband aangaat met een ander concept dat tegelijkertijd in het spel wordt gebracht: de *subjectieve ervaring*. Hierdoor wordt de kunst een bemiddelende instantie tussen subject en wereld, en worden de kunsten vanaf nu stuk voor stuk gereduceerd tot media. In het *Gesamtkunstwerk* van Richard Wagner worden diverse kunsten bij elkaar gebracht: de muziek, het theater, poë-zie en drama, de bouwkunst, om gezamenlijk effect te sorteren bij een publiek dat zich hiertoe tot massa formeert. De synthese is een synesthesie. Diverse zintuigen worden aangesproken, maar deze zijn niet meer zoals bij de paragone met elkaar in conflict. Wagner’s *Gesamtkunstwerk* is niet toevallig ook de vroegste manifes-tatie van het *multimediale kunstwerk*, dat tot in onze tijd een grote aantrekkings-kracht blijft uitoefenen. Zo kwam een andere Duitse componist, Karlheinz Stockhausen, onlangs in het nieuws toen hij de aanslag op het World Trade Centre

(11/9/2001) min of meer aanpreekt als het ultieme kunstwerk. Hij doelde hierbij ongetwijfeld op de special effects zoals deze door de massamedia werden geregistreerd. Hoe politiek verontrustend Stockhausen's uitlating ook is (maar geldt dat niet ook voor sommige uitspraken van Wagner?), hij wijst wel op een esthetische fascinatie die algemeen is. En ook op de willekeurigheid van de begrenzing van het kunstwerk in het licht van de 'Gesamtkunst'.

4. Vanaf het begin van de 20e eeuw worden zowel 'de kunsten' als 'de kunst' ter discussie gesteld. Te beginnen bij de historische avant-gardebewegingen (Dadaïsme; Surrealisme; het Russische experiment). Deze richten zich naar datgene wat zich *tussen* de kunsten en ook naar wat zich *buiten* 'de kunst' bevindt. Dit leidt tot allerlei nieuwe vormen en vermengingen. De readymades van Duchamp zijn hiervan het vroege en klassieke voorbeeld. In deze 'kunstwerken' is sprake van onverschilligheid ten aanzien van het gebruikte medium (ze zijn noch schilderkunst noch beeldhouwkunst). Maar belangrijker nog is hier het verdwijnen van de *esthetische ervaring überhaupt*. Duchamp stelt hiervoor een intellectueel discours in de plaats: kunst is voortaan verbonden met de definiëring ervan. Duchamp wordt het nastrevenswaardige voorbeeld voor degenen die vanaf het einde van de jaren '60 de kunst en de kunsten willen ontgrenzen in de richting van het 'werkelijke leven'. Ook hier is het multimediale kunstwerk een optie, maar het concept van de 'Gesamtkunst' wordt nu geschrapt. Als prototype geldt de *Factory* van Andy Warhol. Bij hem wordt nog op een haast rituele wijze de verdwijning van de kunst gecelebreerd. In de huidige kunstpraktijk en kunsttheorie lijken alle onderscheidingen, opposities en hiërarchieën voorgoed hun relevantie te hebben verloren. Kunstenaars combineren naar hartelust elementen die afkomstig zijn uit technieken en tradities die vroeger van elkaar gescheiden werden gehouden.

5. De reden waarom ik hier achter de tafel zit, is ongetwijfeld het recente verschijnen van mijn boek *Della pittura; de schilderkunst en andere media* (Amsterdam, Duizend en Een). Op het eerste gezicht lijkt uw keuze voor mij enigszins misplaatst, omdat ook mijn 'paragone', evenals die van Leonardo, is geschreven *vanuit de schilderkunst*. Het gaat me hierbij echter niet zozeer à la Greenberg om een verdediging van de schilderkunst op grond van de specificiteit van haar medium, als wel om te laten zien op welke wijze de schilderkunst in haar

confrontatie met technische beelden (fotografie en film; televisie en video; computergestuurde beelden) telkens van gedaante is veranderd. Zowel Marcel Duchamp als Andy Warhol, beiden vaak geassocieerd met de teloorgang van de schilderkunst, spelen in mijn betoog juist een centrale rol. Het is precies de huidige conditie van multimedialiteit die mij ertoe heeft verleid om de paragone nieuw leven in te blazen en te zoeken naar een vorm van geschiedschrijving waarin het conflict tussen de kunsten *opnieuw* gethematiseerd kan worden.